

DĚJINY ROMŮ V ČESKÝCH ZEMÍCH

(průvodce studiem)

PAVEL KOPEČEK

Po prostudování tohoto textu budete znát:

- klíčové mezníky dějin romského etnika v českých zemích.

Budete schopni:

- analyzovat vztahy majoritní české společnosti k Romům v jednotlivých etapách českých a československých dějin,
- vysvětlit proměny státní politiky vůči Romům v minulosti.

Získáte:

- schopnost uvažovat o historii českých zemí i z perspektivy jiných národních a národnostních entit, které na tomto území žily nebo žijí,

Úvod

Tento text se soustřeďuje na klíčové momenty historie romského etnika v českých zemích, a to s dílčími přesahy do dějin evropských a světových. Nemá být vyčerpávajícím „romským dějepisem“, ale měl by motivovat studenty pedagogických i nepedagogických oborů k odpovědnému, znalému a demokratickému občanství a také k tomu, aby dokázali tyto hodnoty předat svým budoucím žákům. Měl by být také příspěvkem k „otevřeným dějinám“ českých zemí, tj. dějinám určeným pro všechny jejich obyvatele bez ohledu na mateřský jazyk a národnost.

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

1) Dějiny Romů v českých zemích v období středověku a raného novověku

Pohyb romského obyvatelstva z Indie přes Persii na Balkánský poloostrov a odtud do dalších oblastí Evropy, který začal pravděpodobně v 9. až 11. století, představuje v podstatě poslední migrační vlnu indoevropského obyvatelstva, jež zasáhla náš kontinent. V rámci této dlouhodobé migrace se jednotlivé skupiny romského obyvatelstva dostávají i do střední Evropy.

Za první zmínku o přítomnosti Romů v českých zemích bývá někdy považován zápis v Dalimilově kronice z roku 1314, kde se mluví v souvislosti s mongolským vpádem do Evropy v roce 1241 o tzv. Kartasích, které Dalimil označuje jako tatarské vyzvědače. Zda jde skutečně o Romy, je ovšem sporné. Stejně pochybnosti se objevují v souvislosti se záznamem v Popravčí knize rožmberské z roku 1399, v níž je jeden z členů lapkovské skupiny označen jako „*Cikán, pacholek Ondřejov*“. Jednoznačně lze tedy přítomnost romského etnika na našem území spojit až se záznamem ve Starých letopisech českých z roku 1416, který se ale pravděpodobně vztahuje až k roku následujícímu: „*Také toho léta vláčili se Cikáni po české zemi a lidi mámili.*“

V první třetině 15. století nemohla pozornosti středověkých kronikářů ujít okázalá putování velkých skupin Romů vedených tzv. vévody, kteří dostávali průvodní listy i od nejmocnějších evropských osobností - mj. císaře Zikmunda Lucemburského a papeže Martina V. Tyto listy obsahovaly i pravomoc trestat příslušníky vlastní skupiny. Krycími legendami pro tyto cesty bylo konání kajících poutí, jejichž zdůvodnění bylo různé, např. neposkytnutí pomoci Panně Marii, odpadnutí od křesťanství apod. S průběhem času se ovšem věrohodnost těchto legend oslabovala.

Postupně také docházelo ke zhoršování vztahů usedlého obyvatelstva k Romům. K tomu přispívaly vedle kriminální činnosti páchané některými romskými skupinami i další důvody – podezření z čarodějnictví a obviňování Romů z vyzvědačství pro Turky, jejichž expanze z Balkánského poloostrova tehdy ve zvýšené míře ohrožovala křesťanskou Evropu.

Dalším faktorem, který negativně zasáhl do podmínek existence Romů, byla snaha zesilující státní moci zosobňované absolutistickými panovníky získat skutečnou kontrolu nad zemí a jejím obyvatelstvem. V roce 1427 exkomunikoval pařížský arcibiskup Romy z církve, v roce 1492 byli vypovězeni ze Španělska a o šest let později ze Svaté říše římské. V západní

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

Evropě pak často docházelo k nuceným deportacím Romů jako levné pracovní síly do zámořských kolonií.

V českých zemích přišla represivní opatření proti Romům ze strany státní moci s určitým zpožděním, po nástupu Habsburků na český trůn. Český král Ferdinand I. vydal v roce 1545 výnos o vypovězení Romů z českých zemí, který byl o deset let později ještě zpřísněn možností používat fyzické tresty proti dopadeným. Naproti tomu tento zpřísněný výnos zakazoval topení žen a dětí, k čemuž tedy pravděpodobně také docházelo. Další habsburský panovník Leopold I. prohlásil v roce 1697 Romy za psance, zbavené jakékoliv ochrany zákona. Muži měli být zabiti a ženy označeny cejchem a vyhnány za hranice. V době vlády Josefa I. byly v roce 1706 podél cest umístěny výstražné tabule, které znázorňovaly tresty, jež Romům hrozily při vstupu do země. Další zpřísnění protiromských opatření přinesl výnos Karla VI. z roku 1721, podle něhož měly být kromě mužů usmrceny i ženy. V tomto dokumentu byly stanoveny i tresty pro ty, kteří by Romům pomáhali, k čemuž tedy pravděpodobně také docházelo ať už ze ziskových nebo humanitních důvodů.

Výsledkem této represivní politiky bylo vyhnání nebo usmrcení většiny Romů, kteří se nacházeli na území českých zemí. Jen v letech 1694–1763 zde proběhlo 527 hrdelních procesů s romskými skupinami, z nichž většina skončila rozsudky smrti nebo deportacemi. Jiná situace byla v Uhrách, kde Romové částečně splývali s místním obyvatelstvem a kde např. romští řemeslníci našli uplatnění v armádách bojujících proti Turkům.

2) Politika „osvícenských“ panovníků vůči Romům

V období osvícenského absolutismu, představovaného v habsburské monarchii zejména vládou Marie Terezie a Josefa II., došlo k určité změně přístupu státní moci k Romům. Stát se nyní pokusil řešit romskou otázku asimilací, tj. snažil se rozptýlit romské skupiny do menších částí, usadit je a zapojit do hospodářského života tak, aby se z nich stali „užiteční“ poddaní. V době vlády Marie Terezie se tyto projekty realizovaly v Uhrách, kde byla Romům přidělována půda. Součástí těchto opatření byl i zákaz kočování, důraz na dodržování křesťanských zvyklostí (křty, svatby), zákaz nošení odlišného oděvu a používání romštiny, ale i odnímání romských dětí jejich rodičům a jejich „převýchova“ v neromských rodinách. Aby byli noví obyvatelé lépe přijímáni ostatní populací, byli označováni jako „Noví sedláci“ nebo „Noví Maďaři“.

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

V této politice pokračoval i Josef II., který v roce 1784 rozšířil projekt usazování Romů i na Moravu, kde se měl realizovat na půdě zrušených církevních řádů. Tyto asimilační pokusy ovšem narážely na řadu potíží, které většinou vyplývaly z odlišných kulturních vzorců Romů a neromského obyvatelstva. Romové nebyli zemědělci a odmítali se tímto způsobem živit, docházelo také k recidivám kočování i u dlouhodoběji usedlých Romů apod. Největší naději na úspěch tak mohly mít ty případy, kdy se např. romský kovář mohl i po usazení živit svým dosavadním řemeslem.

Přestože většina asimilačních pokusů nepřežila svého tvůrce a byla po smrti Josefa II. ukončena, dala základ trvalejšímu romskému osídlení na Moravě (Bohosudov na Jihlavsku, Oslavany u Brna). Už předtím v tomto směru určitou aktivitu projevovali i příslušníci některých šlechtických rodů, kteří na svých moravských panstvích usazovali romské řemeslníky (Kounicové v Uherském Brodu, Lichtenštejnové v Uherském Ostrohu). Nakonec v oblasti jižní a jihovýchodní Moravy vznikly asi tři desítky romských osad, které existovaly až do 2. světové války (mj. v blízkosti Luhačovic, Strážnice a Svatobořic). Vzájemné vztahy mezi Romy a neromským obyvatelstvem ovšem ani zde nebyly idylické, proto také romské osady vznikaly většinou v určité vzdálenosti od samotných obcí, na sporných hranicích místních katastrů, na méně úrodné nebo nevyužívané půdě apod.

3) Romantismus, průmyslová revoluce a 1. polovina 20. století

Nové prvky v náhledu na Romy přinesl v 19. století romantismus. Řadu jeho předních tvůrců (např. A.S. Puškina, V. Huga, u nás K. H. Máchu) umělecky oslovila představa Cikána jako symbolu svobody, volnosti a života bez formálních společenských pout. To sice nemělo příliš společného s realitou, ale vzniklá umělecká díla aspoň částečně oslabovala negativní postoje majoritní společnosti vůči Romům.

Velkým zásahem do života romského etnika se stala průmyslová revoluce, která do značné míry zlikvidovala tradiční romská řemesla. Důsledkem byl příklon části Romů k sezónní nádenické práci, např. ve stavebnictví nebo zemědělství, ale i k nelegálním způsobům obživy. To zpětně vyvolávalo represivní opatření ze strany státní moci. V roce 1888 rakouské ministerstvo vnitra vydalo výnos, který byl zaměřený zejména na navrácení Romů, kteří by nelegálně překročili hranice, a na postihy potulných Romů. V Uhrách se k podobnému opatření přistoupilo v mírnější podobě až v roce 1916, kdy budapeštské

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

ministerstvo vnitra zakázalo potulku a ty, jež nařízení neuposlechnou, nařídilo nuceně dopravit tam, kam domovsky příslušeli.

První československá republika po svém vzniku v roce 1918 zpočátku vůči Romům pokračovala v rakousko-uherské linii, postupně ovšem zejména ze strany venkovských obcí sílil tlak na přísnější kontrolu kočování, které bylo výrazně vnímáno jako zdroj kriminality. Hlavním prosazovatelem zpřísnění byla agrární strana, a tak především díky jejímu úsilí byl v roce 1927 v ČSR přijat tzv. zákon o potulných Cikánech, který se vztahoval na kočovné Romy, tuláky a „osoby žijící po cikánském způsobu“. Tento zákon byl připraven na základě podobných norem platících v Bavorsku a ve Francii a Československo za něj sklízelo uznání na mezinárodních kriminalistických kongresech.

Kočující osoby byly podrobeny soupisu, na jehož základě bylo do roku 1938 vydáno asi 36 tisíc tzv. cikánských legitimací, které sloužily jako průkazy totožnosti. Kromě Romů je obdržela i řada neromských kočovníků, trhovců apod. Mezi problematické dopady zákona patřilo, že tyto legitimace byly často vydávány i usedlým Romům, kteří ale neměli v obci, v níž často dlouhodobě bydleli, domovské právo. Zákon mj. dával státní správě možnost vyhlásit pro držitele cikánských legitimací zákaz vstupu na určitá místa, např. do lázeňských měst, městských center apod.

Naproti tomu v období první republiky získala řada Romů v Československu středoškolské a několik i vysokoškolské vzdělání a v roce 1926 vznikla v Užhorodě první škola určená výlučně pro romské děti. Část finančních prostředků na její postavení byla získána formou veřejné sbírky, zbytek doplatila školská správa a značnou sumou přispěl i prezident T. G. Masaryk. Obdobně vznikla ve 30. letech i hudební škola pro Romy v Košicích.

V meziválečném období žilo na území Československé republiky několik základních skupin Romů. Většina patřila k tzv. slovenským Romům, žijícím usedle na Slovensku, v maďarském jazykovém prostředí žila skupina maďarských Romů. V Čechách a na Moravě patřila většina Romů ke skupině tzv. českých Romů. Tato skupina se dále rozdělovala na převážně usedlé moravské Romy (příjmení Daniel, Herák, Holomek, Malík atd.) a převážně kočovné české Romy (příjmení Růžička, Vrba, Janeček, Procházka atd.). Méně početná byla skupina německých Romů-Sintů, žijících především v německy mluvících oblastech v pohraničí (příjmení Bamberger, Richter, Klimt, Lagryn atd.). Nejmenší skupinu tvořili kočovní olašští Romové.

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

4) Tragické období 2. světové války

Nejtragičtější etapu dějin Romů v českých zemích i v celé Evropě představuje období 2. světové války, kdy se stali objektem plánovité genocidy ze strany nacistů. Na Romy se vztahovaly norimberské rasové zákony podobně jako na Židy a byla na ně uplatňována zvrácená teorie o tzv. „dědičné asociálnosti“. V roce 1938 byl v Německu vydán tzv. „Dekret o Cikánech“ a vznikla tzv. „Říšská centrála pro potírání cikánského zlořádu“. Jak postupovala nacistická expanze, byla protiromská nařízení rozšiřována i na další okupovaná území. Konečnou fází těchto represivních opatření byla pak deportace Romů do vyhlazovacího koncentračního tábora Osvětim-Březinka, která proběhla na základě výnosu H. Himmlera vydaného v prosinci 1942. V Osvětimi nakonec zahynulo asi 20 tisíc Rómů, přičemž celkový počet romských obětí během 2. světové války je odhadován počtem 0,3–0,5 milionu. Na řadě míst prováděly toto hromadné vyvražďování v rámci „protipartyzánské činnosti“ jednotky SS, na území Jugoslávie pak měli řadu těchto zločinů na svědomí chorvatští ustašovci.

I v Protektorátu Čechy a Morava byla perzekuce vůči Romům součástí celkové nacistické politiky, přičemž jednotlivá opatření byla vesměs prováděna protektorátními úřady pod kontrolou německých okupačních institucí. V roce 1940 zde bylo Romům zakázáno kočovat a měli se usadit v domovské obci nebo v místě posledního pobytu. Dozorem nad nimi bylo pověřeno protektorátní četnictvo. V roce 1942 pak i v Protektorátu vešla v platnost protiromská opatření převzatá z nacistického Německa. V březnu tohoto roku bylo uplatněno nařízení o tzv. *preventivním potírání zločinnosti*, na jehož základě bylo v dubnu 1942 deportováno několik set Romů označených jako tzv. asociálové do koncentračního tábora Osvětim. V červenci 1942 pak bylo vydáno nařízení o tzv. *potírání cikánského zlořádu*. Českým četnictvem pod dohledem německé kriminální policie byl proveden soupis všech „Cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po cikánském způsobu“, který zahrnoval asi 6500 osob. Část z nich byla okamžitě uvězněna v tzv. cikánských táborech v Letech u Písku (čeští Romové) a Hodoníně u Kunštátu (moravští Romové). Ale i většina z ostatních, kteří byli podmíněně a pod dozorem ponecháni na svobodě, byla posléze transportována do Osvětimi.

Tábory v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu vznikly původně v roce 1940 nařízením protektorátní vlády jako tzv. kárné pracovní tábory, určené pro internaci práceschopných mužů bez zaměstnání. (Z osob zde umístěných bylo asi 10–15 % Romů.)

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

V roce 1942 se tedy charakter táborů změnil, vedle mužů zde byly umístěny i staří lidé, ženy a děti. Veliteli táborů, které byly zřízeny podle vzoru obdobných zařízení v Německu, byli Češi a i ostatní personál byl tvořen zejména českými protektorátními četníky. Obyvatelé táborů zde měli pobývat do té doby, než bude z Německa rozhodnuto o tzv. „konečném řešení cikánské otázky“. Museli za naprosto nedostatečné stravy velmi těžce pracovat uvnitř i vně tábora a byli často vystaveni brutálnímu zacházení ze strany některých dozorců a kápů. Rovněž hygienické podmínky v táborech, které byly původně určeny pro desetkrát menší počet osob, byly naprosto katastrofální. V jejich důsledku vypukla na konci roku 1942 v letském táboře epidemie tyfu, která si vyžádala velké množství obětí.

Táborem v Letech, který byl v provozu od srpna 1942 do května 1943, prošlo během jeho existence asi 1300 osob, z nichž zde v důsledku katastrofálních podmínek a epidemie tyfu zahynulo 327. Dalších asi 500 bylo odtud transportováno do koncentračního tábora Osvětim. Podobnou tragickou bilanci měl i tábor v Hodoníně u Kunštátu, který byl v provozu od srpna 1942 do srpna 1943, prošlo jím asi 1400 osob, asi 200 jich zde zemřelo a přes 800 bylo transportováno do Osvětimi.

Signálem ke konečné fázi tragédie českých a moravských Romů byl pak již uvedený výnos H. Himmlera o transportech do Osvětimi v prosinci roku 1942. Na základě výběru, který řídila německá kriminální policie a při němž jedním z hlavních kritérií byla barva pleti, bylo od března 1943 do ledna 1944 transportováno do Osvětimi z českých zemí 4870 Romů. Pobyt v koncentračním táboře jich přežilo jen 583. Tak byla původní populace českých a moravských Romů prakticky zlikvidována.

5) Období 2. poloviny 20. století

Po skončení 2. světové války došlo k víceméně bezproblémové integraci přeživších českých a moravských Romů (cca několik set osob) do majoritní společnosti. Na rozdíl od takřka totální genocidy českých a moravských Romů většina slovenských Romů válku přežila a jejich počet rychle vzrůstal. Došlo také k přesunu části těchto slovenských Romů do českých zemí, mj. i do severočeských průmyslových center, kde panoval po odsunu německého obyvatelstva nedostatek pracovních sil. Tyto přesuny romského obyvatelstva do průmyslových center pak pokračovaly v souvislosti s překotnou industrializací v 50. letech 20. století i později.

Studijní text k projektu

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

Po nástupu komunistického režimu v roce 1948 došlo i ke změnám státní politiky vůči Romům – mj. v roce 1950 zrušen již zmíněný zákon z roku 1927 o potulných Cikánech. Politika komunistického režimu zpočátku víceméně vycházela z toho, že „zaostalý“ způsob života Romů byl způsoben předcházejícím „vykořisťovatelským“ systémem a že díky nové „socialistické“ společnosti dojde k pozitivním změnám jaksi samo sebou. Problémem byly ale některé metody, kterými se toho mělo dosáhnout. Ty se pohybovaly na škále od represivních opatření, přes vytváření samosprávných romských komunit až po plány na uznání samostatné romské národnosti. V tomto období ovšem došlo také k vytvoření několika speciálních „cikánských škol“ (např. v Ostravě), které se snažily respektovat kulturní odlišnosti romských žáků.

Na konci 50. let byl ale tento vzdělávací projekt opuštěn ve prospěch zařazování romských žáků do zvláštních škol. V roce 1958 byl také vydán zákon o zákazu kočování, vytvořen soupis kočujících osob a národní výbory se měly postarat o jejich trvalé usídlení. S tím souviselo i zabavení koní, likvidace maringotek, evidence a kontrola pobytu a snaha o rozptýlení romského obyvatelstva po celém území státu. Cílem bylo odstranění slovenských romských osad, ale i „romských“ ulic a čtvrtí v průmyslových centrech. Tato opatření se ale v dlouhodobém horizontu výrazně mýjela svým účinkem.

Konec 60. let 20. století přinesl s uvolňováním komunistického režimu přece jen určité změny i do státní politiky vůči Romům. V roce 1969 mj. vznikla romská organizace Svaz Cikánů – Romů, která vyvíjela zejména kulturní aktivity. Tato organizace ale ukončila činnost v roce 1973 v období tzv. normalizace. Politika asimilace Romů měla být nahrazena tzv. kulturní integrací, která kladla důraz na vzdělání a respektování kulturních specifik. Období 70. let 20. století s sebou ale přineslo i vytváření smutně proslulých „romských“ ghett, jejichž výrazným příkladem je mostecký Chánov. Určité změny přineslo období tzv. přestavby v druhé polovině 80. let 20. století, např. nová připravovaná ústava počítala už s uznáním Romů jako etnické menšiny. Změna režimu v listopadu 1989 pak přinesla nejen nové podmínky pro rozvoj romského etnika v českých zemích, ale i nová úskalí vztahů mezi ním a majoritní společností.

Studijní text k projektu

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

Otázky a úkoly:

- 1) Popište podle mapy v příložené ppt prezentaci (snímek číslo 3) průběh a směry migrace Romů do střední Evropy.
- 2) Pokuste se analyzovat symboliku cedule upozorňující na zákaz vstupu Romů do země (viz ppt prezentace, snímek číslo 7), a to podle zobrazených postav a předmětů.
- 3) Vysvětlete, jak se lišila politika vůči Romům u habsburských panovníků 16. až poloviny 18. století od politiky Marie Terezie a Josefa II.?
- 4) Jaké změny pro sociální i právní postavení romského etnika v českých zemích znamenala průmyslová revoluce a vytvoření moderní společnosti v 19. a 20. století?
- 5) Zamyslete se nad tím, jakou roli sehrály orgány Protektorátu Čechy a Morava při nacistické genocidě Romů v českých zemích.
- 6) Charakterizujte, jakými proměnami procházela politika komunistického režimu vůči Romům v letech 1948–1989.

Studijní text k projektu

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

Doporučená literatura a internetové zdroje:

BENEŠ, Z., GRACOVÁ, B., PRŮCHA, J. a kol. *Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu - teorie a multikulturní aspekty edukačního média*. Praha: MŠMT, 2008.

DROTÁROVÁ, L. a kol. *Romové a český dějepis*. Praha: SPHV, 2008.

FRASER, A. *Cikáni*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

HANZAL, J. *Cikáni na Moravě v 15. – 18. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

HUDECOVÁ, D. Kdo jsou Romové. In *K dalšímu vzdělávání učitelů dějepisu*. Praha: Učitelská unie, 1992. s. 57–74.

MÁLEK, J. Cikáni přicházejí do Evropy. In *Jdeme dlouhou cestou*. Praha: Arbor vitae, 1998, s. 167–168.

NEČAS, C. *Andr' oda taboris. Věznové protektorátních cikánských táborů 1942–1943*. Brno: Městský výbor ČSPB, 1987.

NEČAS, C. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor, 1999.

PAPE, M. *A nikdo Vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Praha: GplusG, 1997.

PAVELČÍKOVÁ, N. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2004.

RYVOLOVÁ, K. Stručný přehled dějin Romů. In *Jdeme dlouhou cestou*. Praha: Arbor vitae, 1998, s. 15–18.

ŘÍČAN, P. *S Romy žít budeme – jde o to jak*. Praha: Portál, 1998.

<http://skola.romea.cz>

<http://www.holocaust.cz>